

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІНИ ОХОРОННОГО СТАТУСУ БОРСУКА (*MELES MELES*) В УКРАЇНІ

Ігор В. Дикий

Львівський національний університет ім. І. Франка (кафедра зоології)

У 1994 році борсука (*Meles meles* L.) занесено у Червону книгу України (ЧКУ) [14]. Даний факт викликав чимало суперечок між науковцями, працівниками лісової охорони, мисливцями і екологами. Через недостатню вивченість виду, відсутність систематичних робіт стосовно виявлення місць його перебування та проведення спеціальних обліків за єдиною методикою, не було дано об'єктивної оцінки чисельності даного хижака в Україні. Це призвело до надання борсуку статусу "вразливого виду" (2 кат.). Надання такого статусу не зовсім обґрунтоване і базувалося на даних О. КОРНЄЄВА та В. АБЛЕНЦЕВА 20-річної давнини [1, 11]. Тому ці праці не можуть реально відобразити сучасний стан популяції борсука, тим паче, за останнє десятиліття.

Детально проаналізувавши останні праці і повідомлення стосовно даного виду в Україні, використавши власні дані досліджень по темі кандидатської дисертації "Засади охорони, відтворення та раціонального використання популяції борсука (*Meles meles* L.) в умовах заходу України", а також обговоривши дане питання з фахівцями-теріологами на V–VII Теріологічних школах, прийшли до загального висновку змінити статус борсука в Червоній книзі України і надати видові 6 категорію («відновлені види»).

За даними ЧКУ, чисельність виду сягає 1,8 тис. екз. Безумовно, це вкрай занижена цифра, що не відповідає дійсності. За результатами досліджень Н. СВТУШЕВСЬКОГО та С. ЖИЛИ чисельність борсука в Україні становить не менше 9–10 тис. особин [9, 10]. Згідно з офіційними даними звітів районних товариств УТМР, мисливських господарств Держлісгоспів, чисельність борсука становила у 1992 р. 9'652 ос., а у 1996 р. зросла до 16'968 екз. Враховуючи, що офіційні дані ЦСУ носять відносний характер (спеціальні обліки борсука в Україні не проводять), спробуємо обґрунтувати питання сучасного стану популяції борсука даними останніх наукових досліджень.

За підрахунками Е. НІЛА [17], щільність борсука в оптимальних біотопах знаходиться в межах 2–10 особин на 1000 га. Як свідчать наші дослідження, борсук добре зберігся на заході України (Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Волинська і Рівненська обл.) [15, 17]. Найбільша щільність населення виявлена на Розточчі і Вороняках (Львівщина) та в заказнику "Козакова долина" (Івано-Франківщина): 7–8 ос./1000 га придатних для виду угідь.

В букових пралісах Карпатського заповідника, в межах Верхнього Дністра, на Поділлі й Буковині нараховують 2–4 ос./1000 га. Найменша щільність виду спостерігається у високогірних районах Карпат та на Волинському Поліссі. Тут вона коливається в межах 0.2–1.9 ос./1000 га придатних угідь [3–8]. Висока щільність борсука спостерігається на Черкащині. За даними Н. РУЖІЛЕНКО [13], середня щільність борсука в Канівському заповіднику за останні 17 років зросла вдвічі і складає 25.9 ос./1000 га. Відносно добре вид зберігся в інших областях. За С. ЖИЛОЮ [10], висока щільність борсука відмічена в Закарпатській, Вінницькій, Черкаській, Полтавській, Чернівецькій, Хмельницькій обл., низька – в Запорізькій, Донецькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській.

Малочисельний борсук у степу, що обумовлено низькою лісистістю і особливостями рельєфу. Збільшення площі поливних земель сприяло проникненню виду в типово степові райони. Це особливо добре простежується на Херсонщині [12]. За повідомленнями О. КОНДРАТЕНКА, чисельність борсука зросла і на Луганщині, де вид заселяє річкові долини, зарослі лісом яри і балки. Слід зазначити, що основним показником чисельності борсука в лісових угіддях є наявність його поселень. Тварина влаштовує свої нори лише у придатних для неї біотопах (залежно від рівня ґрунтових вод, пересіченості місцевості, залісеності території, наявності питної води і кормів). Слід врахувати, що на площі 51 млн. га не всі угіддя відповідають цим вимогам. Так, чисельність борсука на Поліссі та Степу завжди буде меншою, ніж в лісостепу, через високий рівень ґрунтових вод (заболоченість) та невідповідних ґрунтових умов (сипучі піски).

Високий щільності населення борсука в придатних для цього біотопах сприяють умови пересіченого рельєфу. Зазвичай перевага надається схилам, де ґрунтові відміни містять значну кількість каміння і пластів пісковика, що служать каркасом для підземних ходів. Це запобігає руйнації нір від браконьєрської розкопки та від наслідків трансформації місцезнаходжень. В стаціях, де відсутні скельні виходи, борсук влаштовує входи до поселень в основі старих дерев. Отже зруйнувати поселення борсука і здобути тварину практично неможливо. Частіше руйнації підлягають молоді поселення або тимчасові нори у піщаних ґрунтах. Борсуку притаманний житловий консерватизм, і тварина залишає старі великі поселення (городища) лише після виключно довготривалого турбування. При його усуненні тварини повертаються на старе місце.

Разом з тим слід підкреслити високу пластичність борсука, яка забезпечується наявністю зимової сплячки (що дозволяє переживати несприятливі умови середовища), високим термоактивним оптимумом та всеїдністю. Пантофагія борсука дозволяє йому за відсутності одних кормів легко переходити на інші [2].

У Червоній книзі наведено непереконливі дані про надмірне добування борсука, деградацію оселищ, знищення під час сільськогосподарських робіт технікою. Борсук веде присмерково-нічне життя і практично не зустрічається із сільськогосподарською технікою. Досить рідко борсуків добувають і мисливці. Більшої шкоди їм завдає довготривалий антропогенний прес на їхні поселення і місця перебування, особливо в регіонах, що бідні на оптимальні для борсуків біотопи (турбування, влаштування туристичних стоянок, засмічення нір, прокладання лісових доріг).

Вагомою причиною скорочення чисельності борсука в Україні було суцільне розорювання земель, низька мозаїчність біотопів, вирівнювання русел річок, створення водосховищ, які знищили найбільш оптимальні стації виду.

Отже, можна зробити такі висновки: (1) чисельність борсука в Україні коливається, проте не спадає нижче 10 тис. особин, (2) популяція борсука знаходиться в стабільному стані, (3) вид необхідно перевести у категорію "6" ЧКУ — "відновлені види", що дозволяє регулювання чисельності шляхом відлову, розселення, полювання.

Література

1. АБЕЛСНЦЕВ В. І. *Ссавці. Куніцеві*. — Київ, 1968. — 312 с. — (Фауна України. Том 1, вип. 3).
2. ДИКИЙ І. В. Вплив факторів середовища на поведінку борсука (*Meles meles* L.) в умовах неволі // *Наук. зап. держ. природознавчого музею*. — 1998. — Том 14. — С. 21–25.
3. ДИКИЙ І. В., ДЕЛЕГАН І. В. Цей відомий і невідомий борсук // *Лісовий і мисливський журнал*. — 1999. — № 2-3. — С. 43–44.
4. ДИКИЙ І. В. Особливості поширення борсука (*Meles meles* L.) в умовах Українського Розточчя // *Природа Розточчя. Вип. 1*. — Івано-Франково, 1999. — С. 140–143.
5. ДИКИЙ І. В., ДЕЛЕГАН І. В. Роль заповідних територій у збереженні генофонду борсука на Заході України // *Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть*. — Канів, 1999. — С. 118–119.
6. ДИКИЙ І. В., ДЕЛЕГАН І. В. Изучение особенностей распространения и динамики численности барсука (*Meles meles* L.) в заповедниках Запада Украины // *Материалы научно-практ. конф. "Беловежская пуца на рубеже третьего тысячелетия"*. — Белпуца. — 1999. — С. 278–280.
7. ДИКИЙ І. В. Антропогенний вплив та на поселення борсука (*Meles meles* L.) та їх розташування в залежності від структури передгірних та рівнинних ландшафтів Львівщини // *Вісник зоології*. — 2000. — Окр. дод. № 14. — С. 120–123.
8. ДЕЛЕГАН І. В., ДИКИЙ І. В. Исследование динамики изменения численности охотничьих животных на заповедных и сопредельных с ними территориях // *Материалы научно-практ. конф. "Беловежская пуца на рубеже третьего тысячелетия"*. — Белпуца, 1999. — С. 270–271.
9. ЕВТУШЕВСКИЙ Н. Н. Ресурсы и использование охотничьих животных Украины // *Ресурсы охот.-пром. хоз. и прогноз их использования*. — Москва, 1985. — С. 124–129.
10. ЖИЛА С. М. Сучасний стан популяції та деякі особливості борсука в Україні // *Поліському природному заповіднику — 30 років*. — Житомир, 1999. — С. 100–106. — (Зб. наук. пр., випуск 1).
11. КОРНСЕВ О. П. *Борсук. Екологія та використання в мисливському господарстві*. — Київ: Урожай, 1967. — 80 с.
12. РОМАН Е. Г. Млекопитающие семейства куньих (Mustelidae) Азово-Черноморского региона Украины // *Вісник зоології*. — 2000. — Окр. дод. № 14. — С. 129–135.
13. РУЖИЛЕНКО Н. С., ПРОДЧЕНКО А. П. Територіальний розподіл, екологія та чисельність борсука в Канівському заповіднику // *Заповідна справа в Україні*. — 1998. — Том 4, Вип. 1. — С. 61–65.
14. *ЧЕРВОНА книга України. Тваринний світ* / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: Вид-во "Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана", 1994. — С. 407.
15. DYKYY I. Osobliwosci rozpowszechnienia oraz gestosc zasiedlenia borsuka w lesistych ekosystemach Zachodniej czesci Ukrainy // *Streszczenia referatow i posterow VIII Ogolnopolska Konferencja Teriologiczna "Bioroznorodnosc i ochrona ssakow w Polsce"*. — Lublin, 2000. — P. 2–5.
16. DYKYJ I. V. The results of the anthropogenic influence on the badger in Ukraine // *2nd International Wildlife Management Congress*. — Gödöllo. — 1999. — P. 48.
17. NEAL E. G. The badger. — London, 1948. — P. 1–135.